

организм и умел поддерживать его в порядке. Только тогда ребенок будет ответственно подходить к своему здоровью.

Огромное значение имеет оздоровительная работа, целенаправленное физическое воспитание (вовлечение всех детей в лыжные прогулки, занятия бегом, туристические походы, обучение плаванию), закаливание, рациональное общественное питание школьников. В нашей стране расходуются огромные средства на строительство новых школьных зданий, стадионов, детских лечебных и профилактических учреждений, невиданными темпами идет жилищное строительство, разбиваются новые сады и парки. Все это в целом создает благоприятные условия для воспитания здорового подрастающего поколения. Но, к сожалению, не всегда эти благоприятные условия в достаточной степени используются.

Не менее важно, чтобы ребенок овладел навыками психопрофилактики, саморегуляции и активизации резервных возможностей своего организма. Для этого необходимо развивать и совершенствовать у него функции анализаторных систем (слух, зрение, тактильное чувство и др.), учить навыкам произвольного контроля за дыханием, мышечным тонусом, воображением, способствовать становлению «внутреннего наблюдателя» в сознании ребенка (внутреннее Я), формировать умения выражать свои чувства с помощью слов, мимики, жестов и др. Осваивая эти знания и умения, ребенок учится управлять своими эмоциями и умственной деятельностью. Это улучшает психологическое самочувствие в школе, способствует более успешному обучению.

Необходимо формировать у ребенка нравственное отношение к своему здоровью, которое выражается в желании и потребности быть здоровым, вести ЗОЖ. Он должен осознать, что здоровье для человека важнейшая ценность, главное условие достижения любой жизненной цели, и каждый сам несет ответственность за сохранение и укрепление своего здоровья. Чтобы мотивировать его на здоровоохранительное поведение, необходимо заинтересовать, создать положительные эмоции при освоении знаний, дать почувствовать удовольствие от методов оздоровления, использовать положительные примеры из окружающей жизни, личный пример родителей.

Мощным источником формирования ЗОЖ детей является физминутки. Дети получают удовольствие от двигательной активности на уроке, они помогают снять усталость.

Важная задача в валеологическом воспитании, заключается в формировании основ личной гигиены: овладения навыками ухода за телом, приемами самомассажа, способами закаливания и др.

Необходимо формировать у ребенка основы безопасной жизнедеятельности. Он учится не совершать поступков, опасных для жизни и здоровья.

Задача родителей – создать ребенку условия для продвижения по этому пути. И в этом ничто не может заменить авторитет взрослого. Поэтому родители должны сами воспринять философию валеологии и вступить на путь здоровья. В валеологическом воспитании действует правило: «Если хочешь воспитать своего ребенка здоровым, сам иди по пути здоровья, иначе его некуда будет вести!».

Сегодня очевидно, что каждая школа должна стать «школой здоровья», а сохранение и укрепление здоровья обучающихся должно стать приоритетной функцией образовательного учреждения.

Каждый учитель должен следовать девизу: «Будь внимателен к здоровью тех, кого обучаешь».

## **ӘСКЕР ҚАТАРЫНДАҒЫ САРБАЗДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУ ҮРДІСІНЕ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ, ЭМОЦИОНАЛДЫҚ СФЕРАСЫНА ЫҚПАЛ ЕТУІ**

***Ташетов А.А.***

*Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты*

Жедел қызметтегі сарбаздардың әлеуметтік-психологиялық бейімделу мәселесін зерттеу әскердің ең өзекті мәселесі болып табылады, өйткені егер жас азаматтардың әскери жағдайларына бейімделуі тез әрі жеңіл өтсе, бұл тікелей әскердің соғысқа дайындық деңгейінен, еліміздің қауіпсіздігінен көрінеді. Әскери еңбектің күрделілігі, оның әртүрлі күйзеліс факторларын ескере келіп, әскери-психологиялық зерттеулерде төтенше жағдайларға тұлғаның бейімделу мәселесі, психологиялық тұрақтылықтың қалыптасуы ерекше орын алады, себебі қызметтің алғашқы айларындағы әскери қызметкерлердің бейімделуі олардың кейінгі қызметтерінің тірегі болып табылады. Орта және әскери жағдайлар қызметі, күрделі әскери техника және уақыт тығыздығы, жас сарбаз тұлғасына бірінші күннен бастап жеткілікті қатаң талаптар қойылады. Әскери қызметке шақырылғаннан кейін жас

жігітте мінез-құлық стереотиптерінің өзгеруі болады. Күн тәртібі және тамақтану жүйесі, дене жүгі ұлғаяды, бұлар энергетикалық алмасу үрдістерін, бекітілген динамикалық стереотиптерді, мінез-құлық дағдыларын қайта құрастыруға негізделеді. Осы жағдайда мынаны ескерген жөн, кейбір әскери қызметкерлер осыған ұқсас жағдайларды өздігінен игеріп алады, басқаларына сырттан көмек қажет. Шақырылған жас жігіттердің денсаулығы ұлғайтылған тапсырмалардың негізінде әскери қызмет ауыртпалықтарын жеңу психика үшін зиянын тигізбей қоймайды. Бұл дегеніміз көбіне бейімделу үрдісіне, физикалық және психикалық зорлануға байланысты болады. Сондықтан әскери қызмет жағдайларына жастардың бейімделу мәселесі әскери психологияның теоретикалық және қосымша зерттеулерінің негізгі бағыты болып табылады.

Қазіргі психологияның өзекті бағыттарының бірі индивид тұлғасының қалыптасу мәселесін зерттеумен байланысты, индивид қосылған, бейімделу үрдісінің ерекшеліктері арқылы басқа тұлғалық құрылымдардың және оның жеке-психологиялық сапаларының дамуы. Осы мәселенің феноменологиялық және динамикалық аспектілерін зерттеу болжауға мүмкіндік береді, ендеше индивидтің психологиялық әлеуметтік дамуымен басқарылады. Бейімділікті зерттеуде қазіргі Қарулы күштер жағдайларында оның әртүрлі аспектілерін зерттеу ерекше орын алады. Әскери бөлімшелердегі салыстырмалы әлеуметтік жекешелеу әскер қызметіндегі жалпы және әрбір сарбаздың, шын мәнінде әскери қызметке көшкен көптеген жігіттер үшін олардың бейімділік бұзылуын төмендететін, қосымша стрестік фактор. Біздің зерттеу жүргізуіміздің алғышарты «жедел қызметтегі әскери қызметкерлердің бейімделу үрдісіне эмоциялық сфераныңықпал етуі» бейімделу үрдісінің белсенділігі және жүзеге асу қажеттілігі туындады, әсіресе, жоғары психикалық кернеудің себебі болып табылатын, айналадағы ортаның ықпал етуінен кейде психологиялық зақым және жағымсыз жағдайлар болып жатады. Салыстырмалы әлеуметтік жекешелеу жағдайларында адамдардың жеке тұлғалық сипаттарының динамикасын зерттеу үшін оларға психологиялық жәрдем көрсету және бейімделу үрдісін оңтайландыру, табысты бейімделудің психологиялық шарттарын білу, бейімделу үрдісінің механизмдері және түбегейлі жоспарлары қазіргі Қарулы күштердегі жауынгерлік дайындықты тепе тең болуына мүмкіндік беруге қажет.

Берілген мәселенің теориялық және эксперименталдық зерттеулеріне сүйене отырып, А. В. Булгаков, И. В. Оленченко сынды ғалымдар бейімделу үрдісіне эмоциялық сферасы әсер ететін адамдар мінез-құлқының типтерін өңдеп шығарды.

Бейімделуіне эмоциялық сфера әсер ететін адамдар мінез-құлқының типтері:

1. Мінез-құлқтың «тұрақсыз» типі, зейіннің тұрақсыздығымен, шапшаңдықпен үйлеспешілікпен, орындаушы тәртіптің төмен деңгейімен, қарым-қатынаста жеңілтектік белгілермен және иланумен сипатталады. Мұндай мінез-құлқы типінің адамдары біреулердің жағымсыз әсерлеріне тез түсіп қалады, жалтақтағыш, өз сезімдері мен тілектерін бақылай алу қабілеттері аз болып келеді. Олар ұшқалақ, ықыластары жастарына сәйкес келмейді, ескертулер терең серпілісті шақыра алмайды, қылықтарының ақтауға өтірік және қиялмен жауап беруге бейімделген.

2. «Мінез-құлқтың «қақтығыстық-қозу» типі мағынасыз себептер бойынша қақтығысқа және дөрекілікке бейімделіп келген, ұстамсыздық белгілермен сипатталады. Өз құрбыларының ортасында ұжым пікірімен келіспей, өзін-өзі танытуға тырысады. Олардың мінез-құлқтарында теріс бағытталған табандылық, белсенді қырсықтық, өз қалауларын айналдасындағыларға қыстырмалау байқалады. Жоғары эмоционалдық кернеу, өзін танытуға тырысуы оларды «теріс топтарға» жатқызуға әкеліп соғады: кішілерге және дене әлсіздерге қатысты.

3. «Өзімшілдік тип» өзін-өзі танытуға, көрсетуге тырысумен, ұжымға өзін қарсы қоюмен.

Және айналдасындағыларға мәнсінеушілікпен қараумен сипатталады. Сөйлеген сөздерінде өтірік, қиялға, жала жабуға беталысы байқалады. Бұл типтегі адамдардың сөйлеген сөздерінде өте эмоционалды, сөздері және мінез-құлқы астарлы белгілермен, «әртістігімен» байқалады. Арсыз әңгімелерге, құр кеудеге салынушылыққа бейімділік сезіледі. Олармен қарым-қатынасқа түскенде олар өздерінің күйзелістеріне айналдасындағыларды тарту тән. Қақтығыс жағдайларда мұндай адамдар қақтығыс мәнін ұлғайтып, эмоционалды сезініп, айналдасындағыларға әділетсіз болып келеді.

4. Мінез-құлқтың «тежелушілік» типі шыдамсыздыққа, әлсіздікке, сырқатқа шағымданумен сипатталады; Жаңа ортада мұндай адамдарда белсенділік төмендеуімен олқылық сезісі пайда болады, қарапайым ескертулерге жауап беруге бас тартады; мамандықты игеруде, қарым-қатынаста қиындықтар байқалады. Күнделікті жағдайларда жекешеленуге, өзіне-өзі тұйықталуға тырысады, өз құрбыларынан жасырынады немесе ашуланып, өкпеленіп, көз жасымен әсер етеді. Бейімделу қиындығымен байланысты, күйзеліс күшей-

ген сайын, шектен шыққан қобалжу, үрейлену, селқостық құбылыстары өсе береді. Мүмкін жүйкенің тартуы, кекештену, түнгі зәр шығаруды тежей алмау, күмәнданушылық осының бәрі денсаулыққа зиянын тигізеді.

5. Мінез-құлықтың «күмәншіл» типі айналасындағылардан оңашаланумен, тұйықталумен, күйзелістің ішкі әлеміне бағдарлануымен сипатталады. Өзі-өзіне деген сенімсіздік, айналасындағылардың бағалауына сезімталдықпен, үрейлік қауіптің күшейтілуімен бірге жүреді. Бұған оның нашар көңіл-күйіне, жүре. Бас ауруларына шағымдануының салдарынан тексерілуге өтінішінен түсінуге болады, сонымен қатар нашар дене дамуындағы фиксация байқалады.

6. Мінез-құлықтың «шектелген» типі өз жағдайының қажеттіліктерін қорғауға және қақтығыстардан қашу үшін «лас» жұмыстарды, жалықтыратын тапсырмаларды орындауға дайын, жоғары көңілділікпен сипатталады. Пәндік-тұрмыстық бағдар жеткілікті кезінде маңызды әлеуметтік көріністердің, дамымай қалған қызығушылықтармен үйлесетін сыртқы себептерге байланысты. Сөздік қорының жұтандығы, оқу, хат, есеп сияқты қарапайым дағдыларда қиыншылықтар, өңімелесу дағдыларының нашар дамуы байқалады. Қарым-қатынаста бағынушылық пен селқостық билеп, әзіл-оспақ сезімі көрінбейді. Төмен өнімділік, жұмыста табысқа қол жеткізбеушілік, қарым-қатынаста үнемі келемеж себебі болатын және айналасындағыларға скептикалық қатынаста болады. Мұндай жағдайларға тап болған мінез-құлықтың осындай типті әскери қызметкерлері айналасындағыларға кенеттен келетін наразылық типіндегі қызу әрекеттерге, санасыз, ойланбаған қылықтар жасауға бейім келеді.

Бейімделу табыстылығы туралы сипаттамалардың айырмашылықтарына қарамастан, әртүрлі анықтамалардан байқағанымыз, тұлға бейімделу барысында осы үрдістің белсенді субъектісі ретінде көрінеді және бейімделу үрдісінің табыстылығы адамның бейімделу қабілеттеріне байланысты болады. Сондықтан, бейімделумен байланысты мәселелерді табысты шешу көрсеткіші ретінде біз К.Роджерстің және Р.Даймондтың (ӨПБ әдістемесі) әлеуметтік-бейімділік сұрау арқылы анықталатын, бейімділік және бейімделмеушілік көрсеткішін алдық. Бұл әдістемені таңдау, сыналушы жауап беру кезінде қазіргі өзінің басынан кешіріп отырған жағдайлар ерекшеліктеріне бағдарлануымен шартталды. Жауаптарында қызметімен байланысты, қайғырулары, жағдайларды шынайы қабылдау және өзінің ондағы қалпы бейнеленеді. Берілген әдістеме сезімталдық күйдің ерекшеліктерін, әртүрлі жағдайлардағы тұлға мінез-құлық стилінің ерекшеліктерін, тұлғааралық қатынастардағы қанағаттану сатысың, тұлғаның өзін-өзі бағалауын зерттеуге бағытталған. Роджерс К. және Даймонд Р. Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің келесі интегралдық көрсеткіштерін бөліп көрсетті: «адаптация», «өзін-өзі ұнату», «басқаларды ұнату», «эмоционалдық жабдықталу», «интерналдык», «басымдыққа талпыну» (Б қосымшасын қараңыз). Психологиялық бейімделу тұлға белсенділігінің әртүрлі деңгейлі реттелуіне айқындалғандықтан, жедел қызметтегі әскери қызметкерлердің толықтай бейімделу ерекшеліктерін алу үшін, психикалық және психофизиологиялық деңгейлерде бейімделу үрдісінің ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған, А. Г. Маклаковтың және С. В. Чермяниннің «бейімділік» көпдеңгейлі жеке сұрауы (В қосымшасын қараңыз) қолданылды. Авторлар тұлға бейімділігін сипаттау үшін мына көрсеткіштерді пайдаланады: «психикалық-жүйке тұрақтылығы», «коммуникативтік потенциал», «моральдық-адамгершілік нормативтілік», «бейімділік қабілеттері». «Психикалық-жүйке тұрақтылық» шкаласы психикалық-жүйке кернеулік сатысы және мінез-құлық интеграциясының деңгейі, тұлғаның айналасындағы болмысты қабылдау және өзін-өзі бағалау ерекшеліктерін бейнелейді. «Коммуникативтік потенциал» шкаласы басқыншылық және қақтығыс деңгейінің сыналушылардағы тұлғааралық зерттеуіне бағытталған мәселелерді қарастырады. «Моральдық-адамгершілік нормативтілік» шкаласы тұлға әлеуметтену, оның қоғамдағы мінез-құлық тәсілдеріне, сонымен қатар басқыншылық мінез-құлықтың ерекшеліктерінің зерттеуіне бағдарланған. «Бейімділік қабілеттері» шкаласы әлеуметтік-психологиялық бейімделу үрдісінде тұлғаның потенциалдық мүмкіншіліктерін сипаттайды.

Психоаналитикалық бағыт бойынша (З.Фрейд, Э.Эриксон, Э.Фромм), сыртқы орта талаптарымен тұлғаның гомеостикалық тепе-теңдікте көрінетін, әлеуметтік-психологиялық бейімділік нәтиже ретінде түсіндіріледі. Бейімделу үрдісінің мазмұны жинақтау формуласымен суреттеледі: қақтығыс – үрей – қорғаныс реакциялары. Бұл тәсілдегі тұлға бейімделуінің табыстылығы оның эмоционалдық күйімен анықталады. / 12, с 162/. Бұл тәсілді қорытындылай келе, бейімделу табыстылығы эмоционалдық күйді реттеуге байланысты, біз ПЖТ бар жедел қызметтегі әскери қызметкерлердің психологиялық бейімділігін сипаттау үшін эмоционалдық-бағалау көрсеткішін айтамыз. Ю.М. Александровскийдің пікірі бойынша әскери қызметкерлердің күй ерекшеліктерін және олардың реттелу деңгейін 2 параметр сипаттайды. / 8. с 354/. Әскери қызметкерлердің эмоционалдық-бағалау әсер ету

көрсеткіштерінің диагностикасы үшін бейімделу үрдісінде келесі әдістемелер пайдаланылды: Спилберг Ч.Д., Ханин Ю.Л. «өзін-өзі бағалау шкаласы» сұрауы (Г қосымшасын қараңыз), Г. Айзенктің «психикалық жай-күйлердің өзіндік бағалау әдістемесі» (Д қосымшасы), В.А. Жмуровтың «депрессиялық жай-күйдің дифференциалдық диагностикасы» әдістемесі (Е қосымшасы).

Спилберг Ч.Д., Ханин Ю.Л. «өзін-өзі бағалау шкаласы» сұрау әдістемесі зерттеу кезіндегі үрейлік (реактивтік деңгей) деңгейін анықтау үшін арналған және үрейлік деңгейінің тұрақты сипаттамасы ретінде (жеке үрей).

Г. Айзенктің «психикалық жай-күйлердің өзін-өзі бағалау әдістемесі 4 шкаланы көрсетеді: «үрейлік», «фрустрация», басқыншылық деңгейі», «ригидтілік». Әдістеме басқыншылық деңгейі, ригидтілік, тұлғаның фрустриялық сатысы және үрей деңгейінің диагностикасы үшін қолданылды.

В.А. Жмуров бойынша «Депрессиялық жай-күйдің дифференциалды диагностикасы» әдістемесі қазіргі және өткен жағдайларды қайғыру сатысын бөлуге, адамның эмоционалдық жай-күйін зерттеуге бағытталған.

(А. Маслоу, Г. Роджерс, Г. Оллпорт) гуманистік көзқарас тұрғысынан - бейімделу үрдісі мына формуламен суреттеледі: қақтығыс – фрустрация – бейімделу актілері. Қақтығыс тұлғаның кез-келген қажеттілігімен емес, базалық және тірек сәйкестіктерімен туындайды. Бейімделу үрдісінің табыстылығы сындарлы және сындарлы емес мінез-құлық реакцияларымен анықталады. Көптеген зерттеушілер (Короленко У.П., Абульханова-Славская К.А.) тұлғаның психологиялық бейімделу сипаттамасы үшін жеңіп шығу тәсілдерінің сындарлы емес көрініс сатыларының көрсеткіштерін қоладанады. Сындарлы емес реакциялардың белгілері басқыншылық, кертартпа, фиксация және т.б. бұл реакциялар жете ұғынылмаған және мәселені шынайы шешіп алмай, санадан тыс жағымсыз қайғыруларды жоюға бағытталған. Біз сындарлы емес реакциялардың көрінісі сатысының көрсеткішін психикалық-жүйке тұрақсыздық белгілері бар жедел қызметтегі әскери қызметкерлердің психологиялық бейімделуінің көрсеткіші ретінде қолдану мүмкін деп есептейміз. Эмоционалдық сферасына әлеуметтік және тәртіп қалыптарының бұзылуы, қызметтестеріне деген қатынаста басқыншылық мінез көрсету, қызметтік талаптарды бұзу, қақтығыстық, қаталдық, шамадан тыс ұялшақтық, немесе дөрекілік, мәселелерден қашу белгілері тән. Біздің зерттеуімізде сындарлы емес реакциялардың көрінісі сатысының көрсеткішінің негізгі критерийлері – басқыншылық қылықтардың деңгейі және эскапизм көрініс сатысы. Басқыншылық құбылыстар деңгейі А. Басс және Дарктың басқыншылық күйі диагностикасы әдістемесі және Г. Айзенктің «психикалық жай-күйдің өзін-өзі бағалауы» сұрауы (басқыншылық деңгейінің көрсеткіші) арқылы қаралды. А. Басс және Дарктың басқыншылық күйі диагностикасы әдістемесі (диагностики состояния агрессии Басса А. и Дарки А. (Г. А. Цукерман және Б.М. Мастеров түрлендірді) басқыншылық деңгейін зерттеуге және оның пайда болу формаларын зерттеуге бағытталған. Басс А. және Дарк А. басқыншылық реакциялардың мына түрлерін бөліп көрсетті: дене басқыншылығы, жанама басқыншылық, қозу, негативизм, өкпе, күмәнданушылық, вербалды басқыншылық, аутоагрессия. Әдістеме шкалалары көрсетілген басқыншылық реакциялардың түрлеріне сәйкес келеді.

Психологиялық бейімделу көрсеткіштерінің көріну сатысы бойынша оның деңгейлері анықталды: бейімделушілер және бейімделмеушілер.

Бейімделушілер – қызметтің бірінші күнінен бастап бейімделу қабілеттерінің жоғары көрсеткіштерімен сипатталады: еркін жан құбылысымен, эмоционалдық жабдықталған көрінісімен, өзін қабылдауы және айналасындағылармен қатынас жасауда олардың орнығуы, қызмет және өміршеңдік жағдайларға қанағаттану. Мінез-құлық деңгейі бойынша – жеңіп шығудың сындарлы тәсілдерін қолдану және т.б., мәселелі және қақтығыстық жағдайларды шешу үшін тепе-тең және икемді жоспар және механизмдер пайдалану. Эмоционалдық деңгей бойынша – терең теріс жан құбылыстары болмайды (зарығу, қайғы, кінә, ұят, және т.б. депрессиялық құбылыстар). Өзін-өзі физикалық тұрғыда жақсы сезіну.

Бейімделмегендер – эмоционалдық жағынан жабдықталмағандығы, теріс мінез-құлық, әлеуметтік ортаға кіріге алмаушылық, ағымдағы өміршеңдік мәселелерді шешуде қиындықтар, теріс жан құбылыстапры айқын байлады және олардың қарым-қатынас жасауда көрінуі, басқалар және өзі туралы теңсіздік көрініс тән. Мінез-құлық деңгейі бойынша – түрлі жағдайларда мінез-құлықты анықтайтын жеңіп шығудың сындарлы емес тәсілдерін қолдану. Құрылған өмір сүру жағдайларына қанағаттанбаушылық. Өзін-өзі жаман сезініп тұрғанына шағымдану.

Қорыта айтсақ, қазіргі өмірдің жеделдетілген қарқындағы жағдайдың қазіргі уақытында, республикадағы саяси және экономикалық жағдайлардың өзгеруімен, адамдардың психикалық денсаулығына әсер етуші факторлар саны көбейді, әсіресе психикалық бұзылу дамуының жоғары қауіптілігі төнген тұлғалар саны көбейді. Соңғы кездері әскерде қа-

лыптасқан жағдайлар, өзінің қызметтесіне дене жарақатын салу, қару-жарақпен қашып кету, әскери қызметкерлердің арасындағы өз-өзіне қол жұмсау жағдайлар санының көптігі, қалыпты жағдайға айналып кеткелі тұрғандығы таң қалдырады.

Әскери қызметкерлердің психологиялық бейімделу мәселесі бойынша эксперименталдық зерттеулер және теориялық қағидалардың талдауы болжам жасауға және келесі қорытындылар шығаруға мүмкіншілік берді:

1. Жауынгер тұлғасы – бұл адам барлық әлеуметтік-психологиялық сапалары мен күштерін біріктіріп, оның практикалық және әскери қызметіне бағыттаушы. «Тұлға белгілері» деп аталатын, психологиялық қасиеттер мен ерекшеліктер әскери қызметші тұлғасының психологиялық құрылым элементтері болып табылады. Жауынгер тұлғасының мазмұны және құрылымы – өзін-өзі тәрбиелеу, тәрбиелеу, оқыту, әскери қызмет үрдісінде қалыптасатындықтан үнемі динамикалық болып келеді.

Жауынгер тұлғасының дамуы екі жолмен жүзеге асады: тұлғаның биологиялық жетілу үрдісінде қалыптасу жолымен (жас кезеңдеріндегі) және сыртқы ықпалдардың әсер етуінен тұлғаның қалыптасуы, дамуы (әлеуметтік орта, арнайы ұйымдастырылған тәрбие және оқыту).

Жас жауынгердің 18-20 жасына, адамдармен өзара қарым-қатынас стереотиптері, дүниетанымдық көзқарастар, тұлғаның бағыттылығы, мінездің екпінді түрде қалыптасуы тән.

2. Тұлғаның жеке ерекшеліктерімен, оның адамгершілік және басқа белгілерімен үздіксіз байланыста болғандықтан, әрбір адамның психикалық-жүйке жағдайы әртүрлі болып келеді. Осыған байланысты психикалық-жүйке тұрақсыздығы мен психикалық-жүйке тұрақтылығын ажыратады. Эмоционалдық сферасы басым дегенді жағдайды реттейтін психикалық механизмдердің бұзылуынан, едәуір дене және психикалық салмақ кезінде жүйке жүйесінің кедергісіне бейімделіп келеді деп түсіндіріледі. Эмоционалдық сфераның әсер етуі кезінде келесі факторлар белгілі рөл атқарады: биологиялық, әлеуметтік және психологиялық факторлар.

Эмоционалдық сфера – бұл тұрақсыз сезім әрекетіне бой алдырушылық, үреймен, тынышсыздық, қорқынышпен, белгілі психикалық жүйке кернеулігімен және т.б. қатар жүретін, әлеуметтік ортада тепе-теңсіз мінез-құлқын анықтайтын психикалық қызметтің ұйымдаспауы (реттеуші психикалық реакциялар кешені).

3. Тұлғаның бейімделу мәселесі бойынша талдауы психология ғылымында бұл мәселе бойынша бірегей пікірдің жоқтығын дәлелдеді. Бейімделу феноменінің көптеген анықтамаларға қарамастан, бекітуге мүмкіндік беретін, оның бірнеше негізгі құбылыстары бар: тұлға бейімделуі – бұл әлеуметтік институттар және әлеуметтік орта жағынан ықпалды ғана сезініп қоймай, өз қажеттіліктеріне сәйкес өзгерте алатын, сыртқы ортаға өзі белсенді ықпал ете алатын екі жақты үрдіс.

4. Әскери психологияда бейімделу ұғымын түсінуде екі бағыт қалыптасты: бірінші бейімделу – бұл жаңа қоздырғыштардың ықпалына, немесе өзгерген қызмет жағдайларына және жалпы өмірге тұлғаның, организмнің бейімделуі. Екінші бейімделу – бұл тек қана тұлғаның ортаға бейімделуі ғана емес, сонымен қатар оны өзіне бейімдейтін, өзінің жеке мүдделеріне сай өзгерте алатын, ортамен тұлғаның өзара белсенді әрекеттесуі. Әскери қызметкерлердің кәсіби және әлеуметтік-психологиялық бейімделу динамикасында, ғалымдар үш кезеңді бөліп қарастырды – бастауыш, сыни, аяқтаушы немесе соңғы. «Тұлға-әлеуметтік әскери орта» жүйесіндегі өзара қарым қатынас әскери қызмет шарттарына бейімделу кезінде басты орында болады.

5. Әскери қызметкерлердің бейімделу үрдісіне эмоциялық сфераның әсер етуі көрсеткіштің кең спектрімен сипатталады. Бейімделу көрсеткіштері ретінде мыналарды бөлдік. Бейімделушілік-бейімделмеушілік көрсеткіші; эмоционалдық-бағалау әсер ету көрсеткіші (ригидтілік, фрустрация, күйзеліс, үрейлілік деңгейі); бейімделудің сындарлы емес тәсілдерінің көрініс сатысының көрсеткіші (эскапизм, агрессия деңгейі).

6. Эмоциялық сферасы басымды әскери қызметкерлердің бейімделуі төмен өзін-өзі бағалаумен, күйзеліс деңгейінен көрінетін, эмоционалдық жайсыздық, үрейлілік, фрустрациялық кернеуліктің жоғары деңгейімен анықталатын, эмоционалдық-бағалау әсер ету көрсеткішінің төмен деңгейімен сипатталады.

7. Эмоциялық сферасы басымды әскери қызметкерлер психологиялық бейімделу үрдісінде бейімделудің сындарлы емес тәсілдерін қолданады. Эмоциялық сферасы басымды әскери қызметкерлердің психологиялық бейімделуі күмәндану, реніштен, қозудан және т.б. көрінетін, эскапизм және агрессияның жоғары деңгейімен сипатталады.

8. Эксперименталдық зерттеу нәтижелері, әлеуметтік-психологиялық бейімделудің төмендеуі әскери қызметші тұлғасының эмоциялық сфераның жоғары деңгейімен қамтамасыз етілген.

Сонымен, эмоциялық сферасы басымды әскери қызметкерлер әлеуметтік-психологиялық бейімделу табыстылығында қиыншылықтарды сезінеді – тез және аурусыз бейімделу психикалық-жүйке тұрақтылық белгілері бар жас азаматтарда байқалады – оларда мінез-құлықтың жаңа әлеуметтік стандарттарына және бекітулерге, құнды бағдарларға дағдылану жедел түрде жүреді.

Бұл жұмысты эмоциялық сферасы басымды әскери қызметкерлердің бейімделуіне көмек көрсету бойынша офицерлер мен әскери психологтар қызметі аспектілерінің бірі ретінде қарауға болады.

## **ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ**

*Тойымбетова Д.С.*

*Костанайский государственный педагогический институт*

В числе психолого-педагогических проблем высшей школы одно из центральных мест занимает проблема развития образовательной мотивации студентов. Проблема заключается в том, что, с одной стороны, в мотивационной структуре студентов ведущее место занимают мотивы, связанные с самоопределением и самосовершенствованием. В студенческом возрасте формируется осознанное стремление к самореализации, определяются жизненные позиции, стабилизируется самооценка. С другой стороны, по результатам исследований, у большинства современных студентов образовательная деятельность все чаще приобретает формальный характер, она больше ориентирована не на усвоение новых знаний, а на успешную сдачу сессии любыми средствами. При этом у многих студентов отсутствует творческий подход, желание работать с дополнительной литературой, самостоятельная постановка образовательных целей, самоконтроль [5]. Таким образом, можно констатировать – внимание педагогов должно быть направлено на усиление и познавательных, и социальных мотивов студентов.

Ведущими учебными мотивами у студентов являются «профессиональные» или «личностного престижа», менее значимые «прагматические» (получить диплом о высшем образовании) и познавательные (А.Н. Печников, Г.А.Мухина, 1996). Правда на разных курсах роль доминирующих мотивов меняется. На первом курсе ведущий мотив – «профессиональный», на втором – «личного престижа», на третьем и четвертом курсах – оба этих мотива, на четвертом – еще и «прагматический». На успешность обучения в большей степени влияли «профессиональный» и «познавательный» мотив. «Прагматические» мотивы были в основном характерны для слабоуспевающих студентов.

Сходные данные получены и другими авторами. М.В. Вовчик – Блаkitная на первом – стартовом – этапе перехода абитуриента к студенческим формам жизни и обучения в качестве ведущего мотива выделяют престижный, на втором месте – познавательный интерес, на третьем – профессионально-практический мотив. Ф.М. Рахматуллина не изучала мотив «престижа», а выявляла общесоциальные мотивы (понимание высокой социальной значимости высшего образования). По ее данным на всех курсах первое место по значимости занимал «профессиональный мотив». Второе место по значимости на первом курсе было у «познавательного» мотива, но на следующих курсах на это место вышел общесоциальный мотив, оттеснив «познавательный» мотив на третье место. «Утилитарный» (прагматический мотив) на всех курсах занимал четвертое место; характерно, что от младших к старшим курсам его рейтинг падал, в то время как рейтинг «профессионального» мотива, как и «общесоциального», возрастал. [4]

Р.С. Вайсман наблюдал динамику изменения от 1-го курса к 4-му курсу мотивов творческого достижения, «формально-академического» достижения и «потребности достижения» у студентов психологического факультета. Под мотивом творческого достижения автор понимает стремление к решению какой-либо научной или технической задачи и к успеху в научной деятельности. Мотив «формально-академического» достижения понимается им как мотивация на отметку, хорошую успеваемость; «потребность достижения» означает яркую выраженность того и другого мотива. Р.С. Вайсман выявил, что мотив творческого достижения и потребность достижения увеличивается от 3-го к 4-му курсам, а мотив «формально-академического» достижения снижается от 2-го к 4-му курсам. При этом мотив творческого достижения на всех курсах значительно превалировал над мотивом «формально-академического» достижения.

В современной высшей школе многое делается для формирования у студентов положительного отношения к обучению. На это направлено использование всех видов проб-